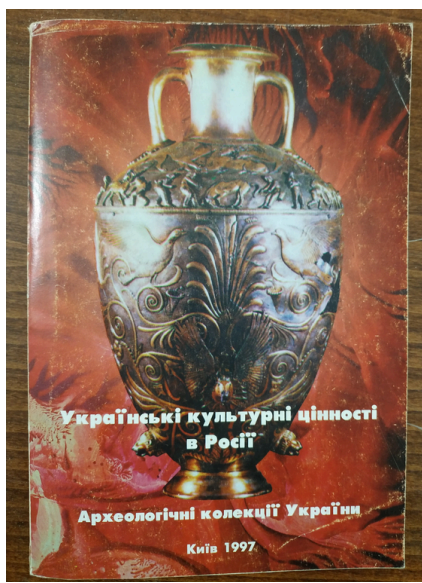


МУЗЕЙНІ ВІЙНИ: ЯК РОСІЯ КРАДЕ УКРАЇНСЬКУ ІСТОРИЧНУ СПАДЩИНУ



Розграбовані росіянами зали Херсонського обласного краєзнавчого музею

Історична ж спадщина є стрижнем, навколо якого російські медіа, політики та діячі культури, мистецтва й науки вибудовують міф про історичну та культурну належність земель України до Росії. Цей міф не новий, тези про «російськість» Криму чи про «необачний подарунок Хрущова» набили оскому задовго до 2014 року. Нині є очевидним, що це була цілеспрямована російська політика, яка готувала ґрунт для легітимізації майбутнього захоплення півострова.



До відновлення Україною незалежності 1991 року до російських музеїв у різний спосіб потрапляли тисячі археологічних предметів, знайдених на наших землях. Лише в колекціях двох, нехай і найбільших музеїв РФ, за приблизними підрахунками на основі відкритих баз цих колекцій, перебуває понад 110 тисяч предметів. Ця цифра далеко не остаточна. Наприклад, Інститут археології НАН України 1997 року підготував короткий опис вивезених до Росії колекцій.

Прямі неприховані грабунки музеїв розпочалися 2022 року. Показовими є приклади двох херсонських музеїв, маріупольського та мелітопольського, які були цілеспрямовано пограбовані, часто за участю російських музейників і науковців. Інші музеї, які росіянам не вдалося захопити, страждають від прильотів російських ракет.

Античність, скіфи й російський неоімперіалізм

Загалом можна констатувати, що Росія діє в кількох напрямках, застосовуючи інколи неочевидні механізми та впливаючи силу-силенну фінансів. Першими, мабуть, варто згадати масштабні культурні події, як-от фестивали російської культури, конференції чи музейні виставки. Флагманом музейної галузі в РФ є Ермітаж, тому офіційні заяви його очільника Міхаїла Піотровського можна вважати висловленням позиції Росії в царині музейної політики. Пан Піотровський називає себе «мілітаристом та імперцем» і пишається своєю позицією. Улітку 2022 року він заявив: «Наші останні виставки за кордоном — це просто потужний культурний наступ. Якщо хочете, така собі «спецоперація», яка багатьом не подобається. Але ми приїжджаємо. Й нікому не можна дозволити стати на заваді нашому наступу».

Це інтерв'ю мало досить широкий резонанс у західних медіа. Проте іншою важливою фразою цього діяча була така: «Закінчився перший період скіфської війни. Ми відступали й відступали, тепер уже не відступаємо. Поворот зроблено. Й уже зрозуміло, що це остаточний поворот. Усе почалося 2014 року в Криму». Річ у тім, що саме скіфську спадщину Ермітаж неодноразово використовував у своїх інформаційних війнах. Так, лише за три роки після захоплення Криму Росією Ермітаж провів у Британському музеї в Лондоні виставку «Скіфи — воїни давнього Сибіру».

На постері організатори розмістили золоту пластинку, знайдену в кургані Куль-Оба поруч із містом Керч, із колекції Ермітажу. Ані в каталозі, ані в просторі виставки не було сучасних географічних позначок, де саме

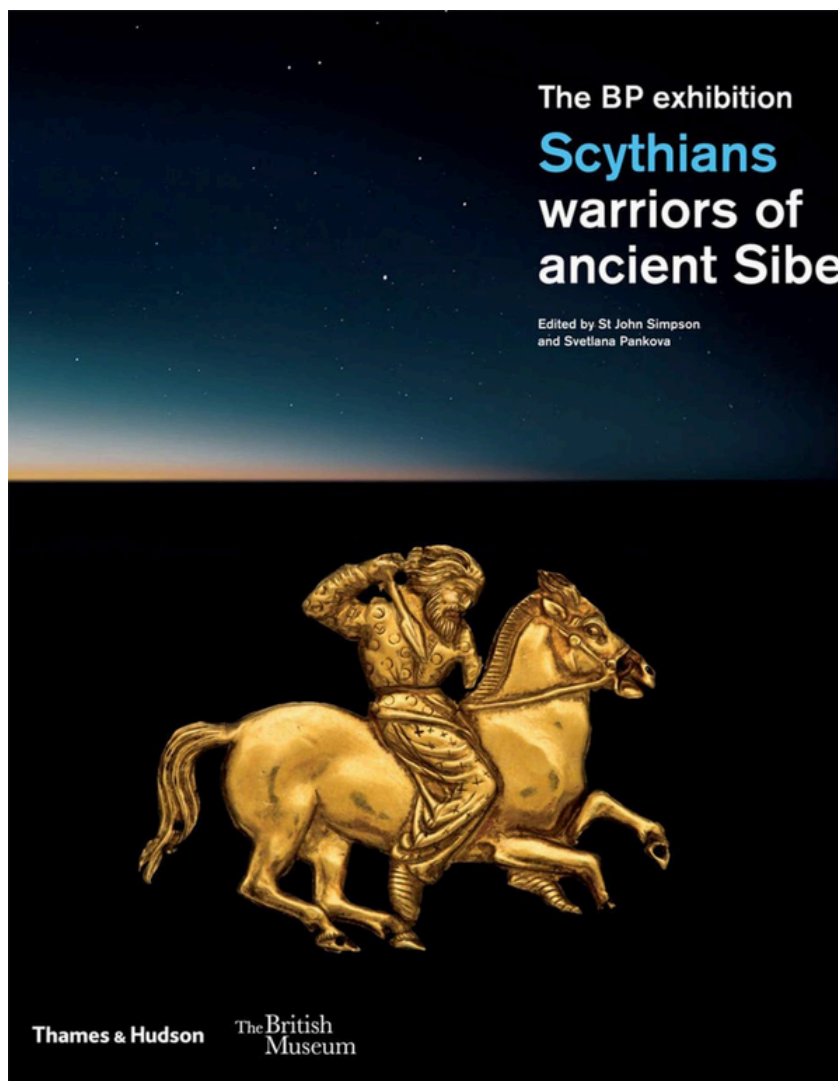


Фото: Ермітаж провів у Британському музеї в Лондоні виставку «Скіфи — воїни давнього Сибіру».

знайдено речі. Не було жодної згадки про Україну, а представлені там були, крім речей із теренів РФ, предмети із сучасної Дніпропетровщини, Запоріжжя, Черкащини, Київщини та Криму. Це розмиття кордонів скіфської культури та представлення речей, знайдених у Криму, як частини російської спадщини було цілеспрямованою «спецоперацією», про яку пізніше вже відкрито заявив Міхаїл Піотровський. Ані звернення посла України, ані негативний резонанс у ЗМІ не подіяли на Британський музей, який не вбачав у цій виставці чогось недоречного.

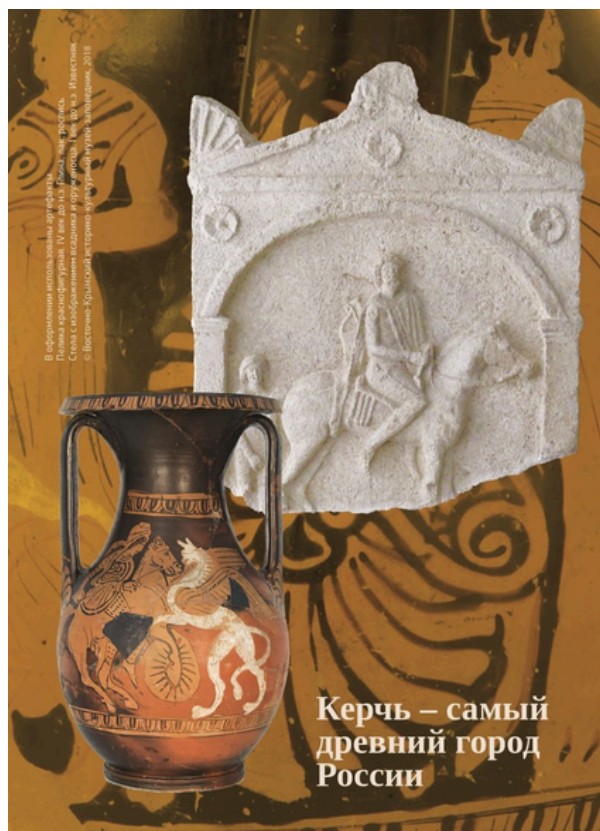


Фото: Виставка, проведена у 2018–2019 роках у місті Єкатеринбург: «Керч — найдавніше місто Росії»

Щодо музеїв на окупованих територіях Пютровський заявив у інтерв'ю від січня 2024 року: «На Донбасі треба робити приблизно те саме, що робимо по всій Росії... Так, він горить у вогні, але це — частина нашого простору... І не треба все робити так, ніби немає спецоперації. Є спецоперація. Але ситуація вимагає від нас і всіякої невоєнної роботи... Й «СВО» тільки тоді буде переможною, коли позаду крім того, хто кує снаряди, стоятиме й той, хто готовий до наступного дня після Перемоги».

Ці «одкровення» цілком резонують із культурною політикою Росії за кордоном, на окупованих територіях і в межах самої Росії. Тому ще один напрям «музейних воєн» — це пропагандистські виставки в Росії й на окупованих територіях. Зокрема в окупованому Центральному музеї Тавриди за кілька місяців після початку повномасштабного

вторгнення (в червні 2022 року) відкрилася виставка «Спадок тисячоліть: скарби кримських варварів I–IV ст. н. е.» за фінансової підтримки Фонду президентських грантів РФ. Там експонувалися, зокрема, речі, здобуті внаслідок незаконних розкопок могильників Опушки та Нейзац. Особливо кричущою була назва виставки, проведеної у 2018–2019 роках у місті Єкатеринбург: «Керч — найдавніше місто Росії».

Там представили речі, незаконно вивезені на експонування з окупованого Керченського історико-культурного заповідника. Очевидно, що під найдавнішим містом росіяни мали на увазі столицю Боспорської держави давньогрецький Пантікапей, який було засновано наприкінці VII — на початку VI ст. до н. е. Здавалося б, який стосунок має давньогрецьке місто до сучасної Росії? Відповідь на це запитання дав той-таки Пютровський, заявивши 2022 року: «І я постійно кажу про наше право бути Європою, тому що на півдні Росії в нас є антична спадщина — Херсонес, Керч, Тамань. А хто має античну спадщину — той є Європою».

Інша виставка — «Золото Візантії» — досі триває в місті Новгород, куди незаконно вивезли предмети з окупованого Національного заповідника «Херсонес Таврійський». До речі, в цьому ж заповіднику 2020 року було проведено виставку «Світ варварів Таврії та Херсонес, Рим і Візантія», де експонувалися речі, здобуті під час незаконних розкопок могильників Фронтове-3, Киль-Дере-1 і південного передмістя Херсонеса в 2018–2021 роках.

Подібні виставки мають узаконити право Росії на проведення таких розкопок і подати його під гаслом порятунку археологічної та культурної спадщини півострова. Список таких виставок довгий, проте ці окремі приклади дають загальне розуміння проблеми.



Фото: Виставка «Світ варварів Таврії та Херсонес, Рим і Візантія»

Паралельно весь час ведеться масований наступ на уми наукового та культурного середовища через залучення до проєктів, фінансованих із бюджету РФ. Наприклад, до участі в конференціях, присвячених незаконним розкопкам, запрошували європейських археологів, частина з яких подавала свої статті до подібних збірників або ж особисто відвідувала ці заходи. Є й конкретні «хороші росіяни», які, маючи афіліацію у європейських установах, працюють на гроші від грантів РФ над науковими темами в окупованому Криму. Наприклад, директор із досліджень Центру візантійської історії та цивілізації Колеж де Франс і Національного центру наукових досліджень Франції Мішель (Міхаїл) Казанський водночас очолює грант «Лабораторія «Візантійський Крим», фінансований у програмі мегагрантів РФ. Цей діяч відвідує культурні події в окупованому Криму, де самим лише фактом своєї присутності надає події статус міжнародної.

На масовішу аудиторію розраховані численні інформаційні провокації у ЗМІ, спрямовані на доведення права РФ на захоплені території,

особливо Крим, і дискредитацію України як країни, що не дбає про культурну спадщину й науку. Показовою в цьому напрямі є судова справа тривалістю майже в десятиріччя щодо «кримських скарбів», або ж відомішого в українських ЗМІ «скіфського золота», перебіг якої тривав у супроводі російських фейків і маніпуляцій в інформаційному просторі. Рішення трьох судових інстанцій (Окружного, Апеляційного та Верховного судів) на користь України було суттєвою юридичною, політичною та зрештою історичною перемогою в російсько-українській «культурній війні». Побачити повернені до України речі, більше дізнатися про історію виставок у Бонні й Амстердамі та судової справи можна, відвідавши виставку «Скарби Криму. Повернення» в Скарбниці Національного музею історії України, розташованій на території Києво-Печерської лаври. Слід, однак, пам'ятати, що це лише перший крок у майбутньому культурному поступі, й подальші кроки не будуть легшими та, найімовірніше, не будуть і швидшими.



Як на мене, одним із найдієвіших і найцінніших способів апропріації культурного надбання України є масштабні археологічні дослідження на території Криму. Згідно з нещодавнім проміжним звітом ГО «Кримський інститут стратегічних досліджень», на сьогодні немає реального статистичного підрахунку всього об'єму розкопаного росіянами на окупованих територіях. Для такого аналізу потрібна велика команда зі спеціалістів і відповідні спроможності (створення та підтримка життєздатного реєстру з усіма можливостями аналізу великих даних). Для розуміння масштабів катастрофи: лише під час незаконних розкопок під незаконне будівництво так званого Нового Херсонеса окупанти виявили, як вони самі стверджують, понад 6 мільйонів археологічних знахідок. І це лише одна локація. Під час будівництва траси Керч—Таврида було незаконно розкопано понад сто археологічних об'єктів, на кожному з них знайшли тисячі археологічних предметів. Так, лише на одному некрополі Фронтоне-3 на площі 13 948 кв. м розкопали 328 поховальних споруд, де знайшли близько 20 тисяч артефактів. Мабуть, варто лише додати, що незаконні археологічні розкопки ведуться на території Криму впродовж усіх років окупації, а це вже 11 років системної, масштабної та добре фінансованої діяльності.

— однією з перших (2023 року) було створено базу «Викрадена спадщина» від НАЗК. Однак нині цієї бази немає в загальному доступі на сайті НАЗК;

— Міністерство культури та стратегічних комунікацій презентувало базу музейного фонду в серпні 2024 року (яка досі працює лише в тестовому режимі та є слабконаповненою). У цій базі є окремий класифікатор «Втрачене мистецтво», в якому, втім, наразі значаться лише декілька вивезених із України Німеччиною під час Другої світової предметів живопису й немає можливості пошуку власне за цим тегом.

Щодо моніторингу стану справ на окупованих територіях. Офіційних і оприлюднених даних державних відомств стосовно цього питання мені знайти не вдалось. Однак певні дії держави щодо порушень таки були. Наприклад, 2021 року були повідомлення від прокуратури АРК про порушені кримінальні провадження щодо незаконних розкопок. Вводила Україна й санкції проти окремих порушників. Останні санкційні списки осіб, які незаконно копали в окупованому Криму, запроваджені рішенням РНБО, були дійсні до 19 березня 2022 року. Нині фізичні особи, котрі перебували під санкціями, вже під ними не перебувають — це можна перевірити на сайті НАЗК. Подовження дій санкцій аж на 50 років (до 12 травня 2073-го) було застосовано лише щодо інституцій, як-от Ермітаж, російський Інститут археології чи Інститут історії матеріальної культури.

Здається, що наразі пліднішими в цьому напрямі є недержавні ініціативи. Зокрема є декілька громадських проєктів моніторингу викрадених Росією предметів археології. Це проєкт ГО «Кримський Інститут стратегічних досліджень», а також проєкт «Арго». Інша ГО Hemolab здійснює моніторинг пошкоджень культурної спадщини на неокупованих, або ж деокупованих територіях України. Слід, однак, зауважити, що всі приватні ініціативи можуть бути нетривалими й їхня життєздатність, на жаль, залежатиме

Яким є план дій?

Наразі важко зрозуміти, який план дій щодо обліку та збереження археологічної, культурної спадщини й повернення розграбованих музейних колекцій має уряд України та відповідні міністерства. Мені відомо лише про спорадичні епізоди. Зокрема було декілька спроб створити бази даних викрадених музейних об'єктів власне державними інституціями:

виключно від бажання й ініціативи окремих людей і наявності фінансування. Хоча, можливо, це твердження є справедливим і для державних ініціатив.

На якому напрямі було б бажано зосередити системні дії? Напрямів багато, й найкраще, якщо їх почнуть втілювати в життя паралельно. Звісно, це лише мої роздуми на тему.

Отже, оскільки майже кожне обговорення теми впирається в питання браку спеціалістів, найпершою системною дією було б створення умов для збільшення кількості випускників за спеціальностями «реставрація», «археологія» та «музеєзнавство», а головне — розроблення механізму для їхнього подальшого професійного розвитку та реалізації.

По-друге, крім уже наявної бази музейного фонду, яка наразі є «сирою», потрібно створити базу всіх розграбованих росіянами пам'яток на окупованих територіях — знищених і частково знищених, нерухомих об'єктів і рухомих знахідок звідти. Долю кожного такого об'єкта потрібно відстежувати в реальному часі. Це дасть розуміння масштабів катастрофи, а також надію на можливе їх повернення (в разі, якщо такі предмети не знищені) або ж стягнення репарацій із країни-агресора (в разі безповоротної втрати).

По-третє, всіх причетних до злочинів проти культурної спадщини потрібно притягати до відповідальності. Санкції РНБО, як показує досвід, накладають не на всіх, і їх дія швидко минає.

По-четверте, потрібно на державному рівні впроваджувати політику неприпустимості введення в науковий обіг росіянами або представниками новостворених на окупованих територіях інституцій речей, здобутих незаконним шляхом.

По-п'яте, вже назріла потреба в спеціалістах зі злочинів у царині мистецтва — такий відділ існує при ФБР у США. Зазначених злочинів в

Україні вистачає: багатогранні злодіяння Росії, пограбування музеїв злочинними угрупованнями, пограбування археологічних пам'яток металодетектористами та подальший продаж награваного на інтернет-аукціонах, приватне колекціонування награваних археологічних предметів. Усе це, незважаючи на певний прогрес протягом останніх років у діях прокуратури, потребує системного підходу та спеціалістів, які розуміються на праві й мистецтвознавстві, музеєзнавстві й археології.

І наостанок: більшість інформаційних маніпуляцій Росії на умовному Заході не в останню чергу є можливою через обмежену представленість там українського погляду. Нині українські науковці буквально змушені на кожному міжнародному заході обстоювати позиції України без реальної підтримки з боку держави. Здебільшого ми шукаємо гранти та стипендії за кордоном, аби мати змогу озвучити на малообізнану аудиторію стан речей у галузі охорони культурної та археологічної спадщини й наслідки руйнувань, спричинених Росією. Часто на таких подіях присутні росіяни (нехай нині вони й змушені частіше ховатися за неросійською афіліацією), які роками доносять позицію, що «не все так однозначно», про «поганого Путіна» та «хороших росіян», яких умовний Захід має підтримувати. Бракує Україні й міжнародних виставок і культурних подій за кордоном, де був би представлений саме український погляд на власну історію.

Зволикання із системними змінами у всіх цих напрямках після більш як десятирічної окупації, війни та більш як дворічного системного винищення Росією українських музеїв і пам'яток вважаю недопустимим.